

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 126 2005

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2006 och för recensioner 1 september 2006.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapetets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 91-87666-23-5

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2005

Per Mårtenson, *Stilstudier i Carl Jonas Love Almqvists exilförfattarskap*. (Acta universitatis Stockholmiensis. New series 39). Stockholm 2005.

Få svenska författarskap gör tvärare kast än Almqvists. Ändå hävdas ofta kontinuiteten i det konstnärliga verket. Så gör även Per Mårtenson i sin avhandling om Almqvists litterära verksamhet efter den skandalösa flykten från Sverige 1851. Bilden av den sene Almqvist är vanligen mycket negativ. Exilförfattaren, som lämnade ett halvdussin manuskript efter sig när han dog, ses gärna som konstnärligt utlocknad, gubbaktigt pladdrande, besatt av sin egen svada. Exilmanuskriptens nästan oöverblickbara omfång är ett av skälen. Mest omfattande är *Om svenska rim*, som består av inte mindre än 1438 väl präntade manuskriptidor. Den noggranna utformningen visar Almqvists hängivenhet inför skrivandet, även när han halvt språklös vistades utomlands, först mer än ett decennium i Amerika och till sist ett år i Bremen. Döden inträffande 26 september 1866. Modersmålet hörde han inte i exilen. Sällan fick han läsa på svenska. Den som misstänktes för mordförsök höll sig undan från de svenskspråkiga miljöerna.

Per Mårtensons doktorsavhandling har lagts fram i ämnet nordiska språk och har varit under arbete lång tid. Det är glädjande att den nu är färdigställd. Ingen har som Mårtenson satt sig in i det märkliga och ibland abstrusa exilförfattarskapet, och Mårtensons utlovade utgåva av *Om svenska rim* inom utgivningen av Almqvists Samlade Verk är efterlängtd. I väntan på denna får Almqvistläsaren hålla till godo med avhandlingen, som på många sätt är just en orienterande, kommenterande och utredande inledning till detta monumentala verk.

Mårtensons avhandling har karaktär av pionjärgärning. En nybyggare upptäcker ständigt nytt i sin okända omgivning och lockas därför till utforskande av vitt skilda företeelser. Avhandlingen tenderar också att peka åt flera håll. Mårtenson följer upp spår som leder i oväntade riktningar, något som ger ett visst intryck av splittring. Avhandlingen sägs höra hemma inom nordistikens litterära stilistik, och Sten Malmströms arbeten framhävs som förebilder. Ändå är avhandlingen bredare än så. Mårtenson berör berättartekniska frågor, författarintentionen, bibliografisk analys, komparationer inom författarskapet och mycket mer. Avhandlingen vill vara så täckande som möj-

ligt och har därför blivit överrik, samtidigt som den inte alltid går till botten med problemen.

Min enskilt största invändning mot avhandlingen är det dåliga utnyttjandet av den nyare litteraturvetenskapliga Almqvistforskningen. Mårtensons viktigaste vetenskapliga samtalspartner är Ruben G:son Berg, vars beundransvärda monografi om Almqvist i landsflykten utgavs 1928. Även i övrigt sker hänvisningar i stor utsträckning till äldre generationers forskare. Mycket har hänt sedan dess. Det är visserligen så att de viktigaste insatserna vad gäller exilmanuskripten faktiskt gjordes under 1900-talets början, men den omfattande forskningen om Almqvist under de senaste tjugo åren har breddat den allmänna kunskapen om författarskapet åtskilligt, något som Mårtenson borde ha dragit nytta av. Bara under de senaste två-tre åren har en rad forskare blivit doktorer på Almqvistavhandlingar: Gunilla Hermansson, Klaus Müller-Wille, Eivor Persson, Jakob Staberg och Jon Viklund. Mårtenson känner till flera av dem, men utnyttjar överraskande sällan deras och deras äldre kollegers forskningsresultat. Inte minst har den för Mårtenson viktiga jaktslottsramen diskuterats utförligt i den nyare sekundärlitteraturen. Så mycket sagt om denna allvarliga brist i undersökningen.

Avhandlingen är indelad i fem koncentriska kapitel. Mårtenson börjar i det allmänna och gör sedan allt snävare cirklar kring kärnan i sitt forskningsobjekt. Framställningen inleds med att skildra Almqvist i exilen och avslutas med en undersökning av den märkliga diktcykeln *Sesemana*, som är en del av *Om svenska rim*. Mårtenson gav för övrigt ut *Sesemana* i en fin bokhandelsutgåva redan 1983, och det intryck avhandlingen ger är att Mårtenson uppfattar just *Sesemana* som det väsentligaste i törnrosdiktarens sena skrivande.

Inledningskapitlet ger inte bara en översikt av Almqvists litterära verksamhet i exilen. Här formuleras också avhandlingens syfte. Mårtenson vill undersöka hur texterna koncipierats, komponerats och formulerats. Han vill undersöka förbindelserna mellan författarskapets äldre och yngre delar. Inte minst är avsikten att undersöka Almqvists intentioner. Genom att ringa in texternas stilkaraktär vill Mårtenson spegla författarens hållning till sitt skrivande. Stilstudiet görs mot en halvt osynlig biografisk-psykologisk fond.

Det följande kapitlet beskriver utvecklingen av jaktslottet – den miljö i Törnrosens bok som också är spelplatsen i *Om svenska rim*. Redan i *Jaktlot-*

1833 presenterades det slott i Närke där herr Hugo Löwenstjerna håller hov och där den poetiske herrskapsbonden Richard Furumo är en kär gäst. Jaktlottsfiktionen utvecklas genom författarskapet från salong, över akademi till konselj. (Inom parentes sagt kanske detta speglar Almqvists allt öppnare anspråk och hävdelsebehov – från att ha varit en umgängeskrets blir jaktslottet en vetenskaplig domsplats och till sist en slags statsrådsberedning.) I exilförfattarskapet har konseljen/akademien ombildats igen. Det är en plats där ”glad vetenskap” skall bedrivas, men i diskussionskretsen uppstår aldrig meningsskiljaktigheter. Diskussionerna i *Om svenska rim* sker inomhus och utan litterär konkretion. Richard Furumo har lämnat kretsen. Sällan skildras världen utanför konseljen och i stort sett är det deltagarnas röster vi har. Människorna på slottet får inte liv och kropp. En av Mårtensons intressanta iakttagelser är dock att det råder en slags realism vad gäller tiden. Läsers texterna högt följer de väl dagsprogrammen på jaktslottet. Redan här kan Mårtenson hävda sin centrala tes. *Om svenska rim* är inte alls tomt pladder vilket ibland hävdats. Istället rör det sig om tuktad och genomtänkt skrivverksamhet.

Det tredje kapitlet handlar om manuskriptet till *Om svenska rim*, som diskuteras mot bakgrund av Almqvists ofta uttryckta handskriftsintresse. Även i exilförfattarskapet finns en metalitterär upptagenhet av manuskript, och *Om svenska rim* sägs ha renskrivits av den fiktive kalligrafen Erasmus Ruda. Almqvists fascination inför den fysiska texten blir tydlig genom den omsorg han ägnade präntandet av sitt manuskript.

Det viktigaste avsnittet av tredje kapitlet ägnas manuskriptbeskrivning. Analysen kunde ha förts ännu några steg framåt med hjälp av moderna textkritiska verktyg, men Mårtensons resultat är viktiga nog som de är. Manuskriptet till *Om svenska rim* förefaller oavslutat. Det finns ingen självklar avslutningssida. Men Mårtenson påpekar att det saknas ett blad inne i *Om svenska rim*. Eftersom manuskriptet består av lägg av vikta ark som hänger ihop i ryggen kan Mårtenson visa att det saknade bladet ingick i samma vik som det blad som skulle ha följt efter det bevarade manuskriptets sista sida. Det är alltså fullt möjligt att vikat med det avslutande bladet – sidorna 1439 och 1440 – har förkommit. Kanske låg detta kvar på Almqvists skrivbord när manuskriptbuntarna samlades ihop efter författarens död. Kanske var handskriften längre ändå. Ännu fler sidor i slutet

kan ha försvunnit. Vi vet helt enkelt inte om manuskriptet är oavslutat eller ofullständigt. Men Mårtenson har gjort en viktig insats genom att visa på möjligheten att *Om svenska rim* verkligen var genomskrivet, även om verket under flera år ideligen redigerades och bearbetades. Även bevarade varianter tyder på att så kan vara fallet. Om Almqvists bevarade rimmanuskript verkligen representerar en avslutad och genomkomponerad version av verket (men där sidor försvunnit) skulle *Om svenska rim* fortfarande i stora delar vara excentriskt och föga inbjudande. Men bilden rase-ras av den brutne och instabile författaren som planlöst fyller sidor med prat.

Mårtenson tar inte ställning i frågan om tillkomsten. Ofta skulle jag i avhandlingen ha velat se tydligare ställningstaganden och en hårdare tesdrivning. Mårtenson är föredömligt försiktig. Samtidigt gör den försiktiga, nästan undanglidande hållningen att resultaten av undersökningen blir otydligare än de behövt vara. I en vetenskaplig framställning skall fakta och indicier presenteras varpå avhandlingsförfattaren tar ställning – givetvis med rimliga markeringar av osäkerhet.

Det fjärde kapitlet ägnas prosan i *Om svenska rim* och är avhandlingens absolut längsta, nästan hundra sidor. Kapitlet omfattar åtskilligt. Innehåll och teman i *Om svenska rim* redovisas, inte minst diskussionerna om rim och vers. Vidare presenteras ramen till Sesemanadikterna. Under ledning av herr Hugo bestämmer nämligen jakt-slottskretsen att 576 versprov skall framföras av den svenske rådsherren. Det hela omfattar 24 rapsodier, vardera om 24 poem. På så sätt skall språkets rikedom i rim och meter illustreras. Vidare berörs i kapitlet konseljens motvilja mot satir och ironi. Herr Hugo talar sig varm för saklighetens poesi, och Mårtenson lyfter fint fram hur konst och vetenskap, som ämnen, inte hålls isär i konseljen. Åtskiljandet sker bara i sättet på vilket de behandlas.

Ett viktigt avsnitt kallas ”Författarens röst?” Almqvist själv spåras i texterna, och utan att säga det rätt ut ser Mårtenson inslag av självbekännelser. Ett exempel är när en av rådsherrarna säger sig ha sett Seseman i en egendomlig vision. Rådsherraren säger: ”Oh, Herr Hofmarskalk! det är vida angenämare att vara dödlig, och hafva vänner omkring sig, [...] än vara odödlig och se sina vänner skynda på dörren af räddhåga och bäfvan. [...] Jag har sett Sesemans öde: jag har speglat mig deri.”

(s. 93) Här illustreras Mårtensons tendens att läsa Almqvists texter inkännande och sympatiserande. I ett sammanhang formulerar avhandlingens författaren fint hur han tycker texterna förmedlar ”vibrationer av ett temperament”. Mårtenson gör sig till tolk för detta temperament.

I detta långa fjärde kapitel lyfts vidare tematiska band fram, särskilt mellan *Om svenska rim* och tidigare Almqvistverk. Som lämpligt är i en nordistavhandling uppmärksammas konseljens diskussioner om språk: dialekter, skriftspråksnormering, skiljetecken, etymologier, etc. Men Mårtenson studerar också språkliga drag i texten: protokollsvenska, anglicismer, nybildningar, språkets fatiska signaler, balansen talspråk/skriftspråk med mera. Ett vidlyftigt avsnitt gäller metrik. Här gör Mårtenson en viktig insats. Alltför lite har sagts om Almqvist och metriken. Mårtenson lyfter bland annat fram prosarytmerna och visar hur viktiga dessa är för det almqvistiska språkets stilverkan. Stilfrågor uppmärksammas också i diskussionerna om ”sekreterarens” funktion. Mårtenson visar hur Almqvist låter den fiktive sekreteraren filtrera den fiktiva dialogen efter sin personlighet, hans stil kallas ”kubisk”. I texten finns alltså lager av stilmaskeringar.

Kapitel fyra är således ganska disparat och skulle ha kunnat utvecklas till ett antal olika självständiga studier. Hur gör Mårtenson för att samla tyglarna? Sista avsnittet i kapitlet kallas ”Spel och uppriktighet” och här försöker avhandlingens författaren nå fram till en sammanfattning. *Om svenska rim* kännetecknas visserligen av långtråkighet, omtagningar, överdrifter, ordlekar och ickepoesi. Men sammantaget utgör detta, enligt Mårtenson, en hyllning av enfalden, ringheten och den enkla lyckan. Det lilla och obetydliga är det egentligt stora. Så förstår Mårtenson grundhållningen i exilförfattarskapet.

Avhandlingens slutkapitel ägnas Sesemadikterna, och avhandlingens författaren knyter diktionen i dessa till den unge Almqvists *Songes*. Seseman var som bekant ett välkänt Stockholmsoriginal, och Mårtenson studerar Almqvists identifikation med Sesemangestalten och försöker frilägga spänningen mellan skämt och depression. Naiv idyll ställs mot vanmakt. Här märks återigen den biografiska vinklingen av avhandlingsprojektet. Almqvists verk förstås gärna utifrån personen. Man kan ibland önska att törnrosförfattaren lästes mer mothårs. Mårtenson vacklar mellan att se dikterna som triviala och som raffinerade. Ibland

bekräftas bilden av dikterna som spontant, närmast oöverlagt tillkomna och ibland betonas deras planmässighet. Sanningen är väl att den planmässiga ansatsen finns där, nämligen Almqvists ambition att försöka hävda det obetydliga och meningslösa sublimitet. Det konstnärliga resultatet blir dock oftast en besvikelse. Men det finns undantag, exempelvis i de dikter som Mårtenson lyfter fram som genuina exempel på tidig svensk fri vers. Till dessa hör den avslutande dikten i Sesemana, vilken av Mårtenson förstås som ett stiltestamente. Skillnaden mellan poesi och prosa upphävs, och Mårtenson hävdar en oskiljbarhet hos Almqvist mellan språk och melodi, mellan ord och ton. I botten finns en föreställning om ett odelat sinne.

Mårtensons läsningar av Almqvist är känsliga och många av hans formuleringar eleganta och träffande. Hans djupa förtrogenhet med texterna märks gång på gång. Men inte sällan finns här en otålighet: långa citat och deskriptioner får tala för sig själva. Läsaren ställs inför ett problem och Mårtenson antyder den riktning i vilken svaret kan sökas, men avstår ofta från att formulera det. Metoden påminner faktiskt om Almqvists egen. Lösningen på de riktigt svåra frågorna antyds bara. En orsak till detta kan vara att Mårtenson ibland överskattar läsaren en aning. Det kan någon gång vara besvärligt att hänga med. Det är till exempel inte lätt att förstå hur det pyramidallode som diskuteras på s. 179 är utformat, och när Almqvists nybildade och spännande metrisk begrepp räknas upp på s. 133 är det svårt att förstå vilka företeelser de betecknar. Det händer alltså att avhandlingens författaren inte leder sin läsare vid handen, utan förutsätter att denna äger hans egen djupa insikt i problemen.

Avhandlingen ger prov på en väldig kunskap om Almqvists författarskap och i synnerhet manuskripten från 1850- och 1860-talen. Undersökningen riktas också hela tiden inåt mot *Om svenska rim*. Verket granskas på ett kompetent sätt. Men ibland skulle man önska en större contextualisering. Kan *Om svenska rim* ställas i relation till andra fenomen i den europeiska och amerikanska litteraturen? Frågan är inte oviktig eftersom verket nu förefaller så särpräglat. Är *Om svenska rim* en litterär dront, livsoduglig i mötet med en hård och oförstående omvärld, eller är verket ett naturligt men exotiskt skott på den romantiska världsförklaringsens träd i vars skugga vi fortfarande lever?

Det hade också varit stimulerande om Mårtensson givit utrymme för en djupare diskussion av olika ämnesdiscipliners möjligheter och begränsningar i mötet med litterära texter. Mårtensson betonar gärna att avhandlingen är framlagd inom ämnet nordiska språk – men vad innebär egentligen detta för arbetsmetoder och positioneringar? De humanistiska ämnena mår väl av självreflexion och den föreliggande avhandlingen väcker tankar kring det oupplöslbara bandet mellan ett språkligt och en litterärt-estetiskt närmande till professionellt tillkomna texter.

Per Mårtenssons avhandling inbjuder alltså till diskussioner på en lång rad fält, och önskvärt vore att fler forskare nu ägnade kraft åt Almqvists författarskap i exilen. Verktvaget som saknas är fortfarande en textkritisk utgåva, och jag upprepar gärna hur viktig Per Mårtenssons planerade edition av *Om svenska rim* kommer att bli. Den nu framlagda avhandlingen är en dörröppnare. Den ger prov på Mårtenssons djupa kunskaper på området. Hans undersökning har lyckats övertyga åtminstone mig om att *Om svenska rim* är ett medvetet planerat litterärt verk. Det till synes riktningsslösa i den åldrade, landsflyktige bigamistens sista stora arbete döljer ett djupt känt budskap om att allt är av betydelse i en högre mening, även det mest bagatellartade.

Lars Burman

Michel Ekman, *Kaos, ordning, kaos. Människan i naturen och naturen i människan hos J.L. Runeberg*. Schildts. Helsingfors 2004.

Michel Ekman inleder sin avhandling med det tankeväckande konstaterandet att ”det går ofta våldsamt till i Johan Ludvig Runebergs diktning” och exemplifierar med en rad av saftiga våldsinslag, från ”Grafven i Perrho” till de blodiga familjedramerna i *Kung Fjalar* och *Kungarne på Salamis*. Med denna spektakulära öppning tar Ekman greppet om läsaren och ger konkretion åt den motsättning som han upplevt i Runebergs diktning och som är ämnet för hans avhandling, som under jubileumsåret lades fram vid Åbo Akademi. Frågeställningen har två led: ”Varför finns det i Runebergs diktskapelser så mycket grymhet, våld och olösta konflikter, trots att deras explicit uttalade budskap handlar om lugn, harmoni och förtröstan på Gud och naturen? Och hur kom det

sig att läsarna så länge har trott mer på dikternas försäkringar än på det som de gestaltar?” I sin avhandling vill Ekman nå fram till en förståelse och förklaring av denna motsättning.

I den långt in i vår tid dominerande bilden av Runeberg är draget av harmoni och upphöjdhet påfallande. Först Yrjö Hirn tillstod i sin epokgörande *Runebergskulten* (1935) att det fanns mörka och okända sidor hos Runeberg som man dittills inte velat se, med undantag för att Werner Söderhjelm i sin stora monografi (1904–06) snuddat vid disharmonierna i Runebergs diktning och framhållit att skalden fått erfara ”livets nöd och förtvivlan”. Men där Söderhjelm med sin tids vetenskapliga metoder sökte de psykologiska och biografiska förklaringarna till dessa disharmonier fann Hirn något oätkomligt och undantagsmässigt i Runebergs diktning: ”ett problem för att icke säga ett mysterium, är ju dock förbundet vid hans, liksom vid alla stora snillens alstring”.

I sin avhandling utsätter Ekman de etablerade helhetsbilderna av Runeberg för kritisk granskning. Han söker komma vidare, förbi Söderhjelm och Hirn och den sega tradition som man kan följa tillbaka ända till Runebergs egen tid. För att undvika traditionens makt väljer Ekman att avstå från de biografiska, psykologiska eller komparativa kontexter som varit så dominerande i Runebergsforskningen. Inte heller accepterar han Hirns resignation inför mysteriet Runeberg som den gåta som forskningen inte slutgiltigt kan förklara. Ekman vill i stället göra en nyläsning av Runebergs texter och besvara frågan hur man som läsare med en modern förväntningshorisont kan förstå Runeberg.

I fem kronologiskt ordnade kapitel analyserar Ekman åtta av Runebergs större arbeten, från ”Svartsjukans nätter” till och med dramat *Kungarne på Salamis* (1863), Runebergs sista större arbete. Urvalet täcker huvuddelen av Runebergs skönlitterära produktion. Ekman följer huvudspåret genom diktarens produktion, dvs den kanon som etablerades redan med utgåvan av den s.k. Normalupplagan (1899–1902).

Den kronologiska uppläggningsen tillåter Ekman att urskilja ett förändringsmönster i Runebergs diktade värld, i avhandlingstiteln återgivet som en rörelse från kaos till ordning och åter till kaos. Den ”ordning” som Ekman syftar på avser en eftersträvad harmoni mellan natur och kultur, en utopi eller ett ideal som författaren eftersträvar men som han inte varaktigt uppnår. Denna rö-